

כתב יד פירוש המשניות

הוכחות שכתב היד פירוש המשנה הנחשב כת"י רמב"ם אינו כתב ידו

פרק רביעי

שיבושי משנה תורה על סמך האמונה שכת"י ששון הוא כת"י רמב"ם

הקלה לא סבירה, נוספת, של תערובת יין נסך ביין כשר יש בפירוש המיוחס לרמב"ם למשנה ח בפרק ה במסכת עבודה זרה, שם נאמר:

ופסק הלכה ביין נסך, **כלומר אשר נתנסך לעבודה זרה**, שהוא מטמא טומאה חמורה כזית, הרי זה אוסר במינו בכל שהוא, לא שנא איסורא לגו התירא, או התירא לגו איסורא. **ובתנאי שיערה מכלי שפיו רחב כדי שיהא הדבר הנצוק ממנו שעורו גדול, אבל אם עירה יין נסך טפין טפין לתוך כמות גדולה מיין המותר הרי זה אינו אוסרו**. אבל אם ערה על משקל גרגר ממנו מלא ספינה יין נאסר הכל בהנאה.

נאמר בקטע זה שרק אם ניצוק האיסור מכלי שפיו רחב לתוך ההיתר תאסר התערובת אך הכלל שבפרוש רמב"ם למשנה בעורלה ז, ב קובע שאיסור שהתערב בהיתר אוסר בכל שהוא **מבלי להתיחס לדרך בה נוצרה התערובת**. וכך פסק גם בהלכות מאכלות אסורות טו, ו. זו סתירה ברורה בין ההגדרה לבין האמור בפירוש המשנה, אולם בהלכות מאכלות אסורות טז, כח ו-טז, ל, המיוחסות לרמב"ם, תואם פירוש משנה ח, הנ"ל:

במה דברים אמורים, בשהורק היין המותר על טיפה של יין נסך; אבל אם עירה יין נסך **מצלצול קטן** לתוך הבור של יין--אפילו עירה כל היום כולו, ראשון ראשון בטיל. עירה מן החבית--בין שעירה מן המותר לאסור, או מן האסור למותר--הכול אסור, מפני שהעמוד היורד מפי החבית גדול.

מים שנתערבו ביין, או יין במים--בנותן טעם, מפני שהן מין בשאינו מינו. במה דברים אמורים, בשנפל המשקה המותר לתוך המשקה האסור; אבל אם נפל המשקה האסור לתוך המשקה המותר, ראשון ראשון בטיל--והוא שיורק **מצלצול קטן**, שהיה מריק ויורד מעט מעט. והיאך יהיו המים אסורין, כגון שהיו נעבדין או תקרובת עבודה זרה.

מוזר ביותר, ואכן על כך תהה המאירי וכתב:

אחר שביארנו שיין ביין במשהו מה שאמרו בגמרא המערה יין נסך מצלצול קטן לבור אפילו כל היום ראשון ראשון בטל, **אין הלכה בן**, וכן אפילו מצלצול קטן לבור, שהרי משהו אוסר בו, בין שנפל המותר לתוך האסור בין שנפל האסור לתוך המותר ואין בו תורת ביטול,

והמשיך והדגיש המאירי:

ואע"פ שגדולי המחברים התירו בנפל איסור לתוך המותר ובצלצול קטן, דברים תמוהים הם...

(גדולי המחברים' הוא כינוי ה מאירי לרמב"ם)

ונראה שהסבר לתמיהה זו נמצא בהערה מאירה של ר' קאפח על הקטע הנוסף על פירוש משנה זו המיוחס לרמב"ם, (מספרה 33):

...ומן ובתנאי עד כאן (עד המילה גרגר) לא היה במה"ק, וכך היה נוס' מה"ק "או היתרא לגו אסורא ואפילו נפל משקל גרגר ממנו לתוך מלא ספינה של יין נאסר הכל בהנאה". וכ"ה בכמה כת"י. וכבר מחק רבינו והוסיף ותיקן כלפנינו וכן פסק בהלכות מאכלות אסורות פט"ו הל' כח'.

כלומר במספר כת"י של פירוש המשנה **חסר כל הקטע הנ"ל והנוסח הוא:**

ופסק הלכה ביין נסך, **כלומר אשר נתנסך לעבודה זרה**, שהוא מטמא טומאה חמורה כזית הרי זה אוסר במינו בכל שהוא לא שנא איסורא לגו התירא או התירא לגו איסורא. ואפילו נפל על משקל גרגר ממנו מלא ספינה יין נאסר הכל בהנאה.

נוסח זה מתאים לכללים שקבע רמב"ם בפרוש המשנה בעורלה ובהלכות מאכלות אסורות טו,ו.

רב קאפח מיחס את המחיקה והתיקון לרמב"ם, כי הוא מוצא שכך פסק גם במשנה תורה, אולם ההגיון והעקביות שבהגדרות של רמב"ם שוללים תהליך זה. סביר יותר שהקטע המבוסס על האמור בתלמוד:

כי אתא רב יצחק בר יוסף א"ר יוחנן המערה **יין נסך מצרצור קטן** לבור אפילו כל היום כולו, ראשון ראשון בטל ודוקא צרצור קטן דלא נפיש עמודיה אבל חבית דנפיש עמודיה לא... בבלי ע"ז עג,א

נוסף בגליון פרוש רמב"ם ומשם **הוכנס לתוך הפרוש על ידי המעתיקים**, ומצאתי שאכן כך קרה (1), **ועל סמך התוספת לפרוש המשנה הוספה הלכה כח:**

במה דברים אמורים, בשהורק היין המותר על טיפה של יין נסך; אבל אם עירה יין נסך **מצלצול** קטן לתוך הבור של יין--אפילו עירה כל היום כולו, ראשון ראשון בטל. עירה מן החבית--בין שעירה מן המותר לאסור, או מן האסור למותר--הכול אסור, מפני שהעמוד היורד מפי החבית גדול.

כפי שנעשה במקומות רבים אחרים.

גם מבחינה סגנונית ניכר שהקטע אינו מקורי, מופיעה בו פעמיים המילה 'אבל':

ובתנאי שיערה מכלי שפיו רחב כדי שיהא הדבר הנצוק ממנו שעורו גדול, **אבל** אם עירה יין נסך טפין טפין לתוך כמות גדולה מיין המותר הרי זה אינו אוסרו. **אבל** אם ערה על משקל גרגר ממנו מלא ספינה יין נאסר הכל בהנאה.

ולא מצאתי במשנה תורה מבנה כזה בלשון רמב"ם, ונראה, שכפי שכתב רב העליר, ראה בהקדמה לסידרה זו:

הכניסו (הסופרים) לפנים הספר הגהות שהיו כתובות מבחוץ.

רק במספר קטן של מקורות פירוש משנה זו, נמצא נוסח שתואם את הכללים האחידים של תערובת איסור בהתר. בכת"י ששון **נוספה בגליון פירוש המשנה**, הערה, לפי דעה בתלמוד שהמאירי קבע בצדק שאינה להלכה, ברוב המקורות **כבר סופחה הערה זו לתוך הפירוש עצמו. וכדי לאשש את הנוסח המשובש, לפי המגמה להקל בתערובות יין נסך, נוספו הלכות כח ו-ל בפרק טז מהלכות מאכלות אסורות:**

במה דברים אמורים, בשהורק היין המותר על טיפה של יין נסך; אבל אם עירה יין נסך **מצלצול** קטן לתוך הבור של יין--אפילו עירה כל היום כולו, ראשון ראשון בטל. עירה מן החבית--בין שעירה מן המותר לאסור, או מן האסור למותר--הכול אסור, מפני שהעמוד היורד מפי החבית גדול.

מים שנתערבו ביין, או יין במים--בנותן טעם, מפני שהן מין בשאינו מינו.

במה דברים אמורים, בשנפל המשקה המותר לתוך המשקה האסור; אבל אם נפל המשקה האסור לתוך המשקה המותר, ראשון ראשון בטל--והוא שיורק **מצלצול קטן**, שהיה מריק ויורד מעט מעט. והיאך יהיו המים אסורין, כגון שהיו נעבדין או תקרובת עבודה זרה.

חיזוק רב לטענה שהלכות כח ו-ל בפרק טז במשנה תורה, אינן מקוריות, יש בסגנון השונה מסגנון המשנה, מסגנון התלמוד **ומסגנון רמב"ם עצמו במשנה תורה**. כיצד?

רמב"ם כתב בהקדמה למשנה תורה שישתמש בלשון המשנה. המלה 'צלצול' המופיעה בשתי הלכות אלה במובן 'כלי', **אינה כלל במשנה ולא בתוספתא ואף לא בתלמוד הירושלמי.**

היא מופיעה רק בתלמוד הבבלי **ארבע עשרה פעמים, אולם לא במובן כלי, אלא במובן פיסת בד.** גם בשלושה מקומות **במשנה תורה משמשת המילה 'צלצול' לפיסת בד, ולא לכלי, ורק בהלכות כח ו-ל, הנוגדות את דעת רמב"ם ותמוהות לדעת המאירי, מופיעה המילה 'צלצול' במובן כלי.** גם בקטע התלמוד, בו נדון נושא זה בבבלי בעבודה זרה עג,א, נאמר **'צרצור' במובן כלי, ובמובן זה מופיעה המילה 'צרצור' עוד פעמיים בבבלי, שלוש פעמים במשנה, פעמיים בתוספתא, פעם אחת בירושלמי, ושלוש פעמים במשנה תורה.**

מענין שגם בתמיהת המאירי על הלכה זו, מופיעה המילה 'צלצול', לא כמשמעה בדברי חז"ל, אלא כמשמעה בשתי ההלכות התמוהות במשנה תורה. אך סביר שנוסח המאירי הוא הגהת המעתיק, שרצה לתאם בין נוסח פירוש המשנה לבין נוסח משנה תורה. דוגמה לשנוי דברי המאירי על משנה תורה המתיחסים לאותה הלכה, כשהם מופיעים במקומות שונים, יש בהלכות ערובין ו,ו. ראה הערה (2) בפרק הקודם. (להשאיר אפשרות להגיע באינטרנט להערה זו)

שנוי בולט זה במינוח בהלכות כח ו-ל, מלשון המשנה, התלמוד ומלשון רמב"ם עצמו, אינו שנוי בין שתי מלים בעלות מובן קרוב, אלא בעלות צליל קרוב. ההסבר הפשוט הוא שהלכות כח ו-ל, שסגנון שונה בצורה בולטת מסגנון רמב"ם, ותוכן נוגד את הכלל האחד שתערובת יין נסך במינו, נוספו על ידי 'מגיה', לפי פירוש משנה ח הני"ל המיוחס לרמב"ם, ששונה על ידי תוספת לפי קטע תלמוד שאינו להלכה.

יש לשים לב שהכלל האחד לגבי תערובת כל איסורים שבתורה נמצא בתחילת פרק טו בהלכה ו, בעוד שההגבלה על דרך התהוות התערובת, לו היתה מדברי רמב"ם, היתה צריכה להמציא בתחילת הפרק, אך היא נמצאת רק בסוף פרק טז בהלכה כח, ואין להניח שאם סובר רמב"ם שדרך התהוות התערובת קובעת אם תאסר או לא, לא יציין זאת עם קביעת הכלל שייך נסך אוסר במינו בכל שהוא. ברור שהלכות כח ו-ל אינן מקוריות, אלא הן חלק משנויים רבים שנעשו במשנה תורה כדי להתיר איסור תערובת יין נסך.

המאירי לא מעיר שהאמור בהלכות כח-ל בפרק טז מהלכות מאכלות אסורות, תמוה, כפי שהעיר על פירוש המשנה, המיוחס לרמב"ם, שייך נסך שבא מצלצול קטן אינו אוסר את היין שנשפך לתוכו. סביר מאד שנוסח משנה תורה שהיה לפני המאירי היה ללא תוספת הלכות כח-ל הני"ל, ולכן לא העיר על כך.

הרי שתי הלכות במשנה תורה מהן מוכח שלדעת רמב"ם יין נסך, אפילו מכלי שקטן מצרצור קטן, שנשפך לכל כמות יין כשר, אוסרתו בהנייה לפי הכלל האחד שייך נסך אוסר במינו בכל שהוא. בהלכות אסורות יב, יב [יד]-יב, יג [ט] נאמר:

יב [יד] כלי שיש לו כמין שני חוטמין יוצאין ממנו, כמו הכלים שנוטלין בהן לידיים, שהיה מלא יין ביד ישראל, והיה ישראל מוצץ ושותה מחוטם זה והגוי מוצץ ושותה מחוטם השני--הרי זה מותר. והוא שיקדים הישראלי ויפסוק, ועדיין הגוי שותה: שמשפסוק הגוי--יחזור היין שיישאר בחוטם לכלי ויאסור כל מה שיישאר בו, שהרי בא היין מכוחו.

יב, יג [טו] גוי שמצץ היין מן החבית במניקית, אסר כל היין שבה, שכשיפסוק, יחזור היין שעלה במניקית במציצתו, ויפול לחבית, ויאסור הכול.

שהרי קיבולת החוטם או המניקית, קטן הרבה מצרצור קטן, ובכל זאת אוסר היין שחוזר מהם את היין שבכלי או שבחבית. מענין שהמאירי לא טען זאת, כנראה שהסתפק בהבעת תמיהה על פירוש רמב"ם למשנה.

ועוד הלכה תמוהה במשנה י נאמר:

יין נסך שנפל לבור, כולו אסור בהנייה; רבן שמעון בן גמליאל אומר, יימכר כולו לנוכרי, חוץ מדמי יין נסך שבו.

וכך נאמר בפירוש המיוחס לרמב"ם למשנה זו:

כבר קדם לך שייך נסך שנתנסך לעבודה זרה אוסר כלשהו במינו, וחבית בין חביות יולך הנייה לים המלח...

ברור שאת זה לא כתב רמב"ם שהרי הוכח בפרקים הקודמים שהיתר הנייה מחביות יין שנתערבה בהן חבית יין נסך, הוא גילוי פנים בתורה שלא כהלכה בדבריו. הביטוי 'יין נסך שנתנסך לעבודה זרה', אינו סיגנון רמב"ם ואין במשנה תורה בטוי 'יין נסך שנתנסך לעבודה זרה', אלא 'יין נסך' בלבד. (2)

(1) אחר שכתבתי פסקה זו, הגעתי למכון לכת"י ומצאתי שאכן הקטע הנדון נמצא בגליון של פרוש המשנה בכת"י ששון. ראיתי באישור ציפייטי שהקטע המוזר בפרוש משנה ח בפרק ה בעבודה זרה נמצא בגליון, אישור השקולים שאין לייחס את האמור בו לרמב"ם.

ובדומה לכך צפיתי שקטע זר אחר חדר לפרוש משנה ג בפרק א בכתובות. בשני מקרים אלה כמו ברבים אחרים במשנה תורה, הגעתי לנוסח נכון על ידי בדיקת ההגיון ההלכתי בדברים שיוחסו לרמב"ם, לפי תאור רמב"ם את שיטת כתיבתו.

ומכיוון שמדובר בתוספת מהגליון לפרוש רמב"ם, לא מובנת טענת רב קאפח:

וכבר מחק רבינו והוסיף ותיקן כלפנינו...

שהרי ר' קאפח עצמו מציין שבכמה כת"י חסר הקטע, לכן אין מה למחוק, אלא רק להוסיף מהגליון, כדי להגיע לנוסח המשובש שלפנינו.

יש לציין שבפירוש המשנה בכת"י ששון, לא נמצאת הפיסקה המבחינה בין יציקה מכלי שפיו צר לבין יציקה מכלי שפיו רחב, לענין תערובת מין במינו בכל שהוא, **זו תוספת בגליון**. לכן אין לראות במציאותה בגליון הפירוש ראייה שאין פירוש כת"י ששון עצמו, כת"י רמב"ם. סיפוח הערה בגליון לתוך פירוש רמב"ם על ידי רב קאפח, למרות שהיא נוגדת את הכלל היסודי בדיני תערובות, כפי שהגדירו רמב"ם בפירוש המשנה בערלה ב,ז ובמאכלות אסורות טו,ו, וגם בניגוד לקביעת המאירי שהאמור בהערה למרות שמקורו בתלמוד, אינו להלכה, מדגים אחד מהליכי שיבוש נוסח פירוש רמב"ם למשנה. על סמך הפירוש המשובש 'הוגה' נוסח משנה תורה ושובש גם הוא, תהליך כזה קרה גם במקומות אחרים.

(2) בפירוש המיוחס לרמב"ם של משניות ח-ט-י בפרק ה במסכת עבודה זרה נמצאים בטויים זרים לנוסח רמב"ם:

חבית של יין נסך שודאי נתנסכה לעבודה זרה

יין נסך, כלומר אשר נתנסך לעבודה זרה,

שיין נסך שנתנסך לעבודה זרה

אין אלה בטויים של רמב"ם. בכל משנה תורה נאמר רק 'יין נסך' בלבד, בלא תוספת הגדרה. רק בפירוש המשניות הנ"ל המיוחס לרמב"ם מופיעים בטויים אלה בנושא היתר הנייה מחביות יין שנתערבה בהן חבית יין נסך. אבל אם זקוק המושג 'יין נסך' להגדרה, היה צריך להגדירו במסכת נדרים ב,ד, בו הוא נזכר לראשונה ונזכר בשניה בעבודה זרה ד,ח, בשלישית בפרקנו במשנה א, ובאף אחד ממשניות אלה לא הגדירו רמב"ם, האמנם רק בפעם הרביעית, במשנה ח בפרק ה במסכת עבודה זרה מצא רמב"ם צורך להגדיר מהו 'יין נסך' והוסיף להגדירו גם במשניות ט ו-י! אלא ברור שנוסח פירוש משניות אלה, אינו נוסח רמב"ם, אלא הוא שיכתוב מכוון של דבריו כדי להתיר בהנייה חביות שנתערבה בהן חבית יין נסך.